

MÉSZÁROS CSABA

A katolikus autonómia életbe léptetésének kísérlete. 1848–1870

(1. rész)

Bevezetés

„Még egy-két elvi kérdésnek megnyugtató módon való végleges tisztázása van hátra, és mi helyt ez a rendezés minden félreértést eloszlat, főkegyúri jóváhagyással szentesíthető, és törvényhozási intézkedéssel törvénytárunkba becikkelyezhető lesz, az a katolikus autonómia, mely a maga nemében az egész világon páratlanul fog állani.”¹

Melichár Kálmán A katolikus autonómia Magyarországon című művének bevezető gondolatai jól szemléltetik azt a várakozást, mely XIX. század második felétől kezdődően a magyar katolikus autonómia-mozgalmat övezte. Ennek kapcsán az egész magyar katolikus világ lázban égett. A katolikus autonómia – azaz önkormányzat – az az intézmény, amelyben a világi hívek az egyház világi vonatkozású ügyeinek a papsággal egyetértésben való intézésére, az egyház jogainak és szabadságainak oltalmára, vagyonának biztosítására az isteni egyházkormányzat támogatására és megvédésére egyesülnek.² Az intézmény célja hazánk többi bevett felekezetéhez hasonló önkormányzat megszervezése a katolikus egyház számára az 1848. évi XX. törvénycikk valláseggyenlőségre vonatkozó elvei alapján.³

Az autonómiáért folytatott harc időszaka 1848-tól az 1917. évi, Apponyi-féle törvényjavaslattal záruló időszak. Ezen időszakot következőképpen lehet periodizálni:

- I. Az autonómia eszme felvetődésétől, a világosi fegyverletételig tartó időszak (1848–1849) – Ezután az alkotmányos élettel együtt az autonomikus törekvések is szüneteltek.
- II. Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter kezdeményezésétől az első szervező kongresszusig tartó időszak (1867–1871).
- III. A kongresszustól a második szervező kongresszusig tartó időszak (1872–1902).
- IV. Törekvések az 1900-as évek első két évtizedében a kérdés törvényes rendezéséig (1902–1917).⁴

Dolgozatom témáját az önkormányzati törekvések első és második szakaszának története és annak problémaköre adja. Így, a mozgalom történetének ismertetése mellett, külön fejezetben kell szólnom a szervezés legfőbb akadályairól, mert csak ennek segítségével érthetjük meg a mozgalom kudarcainak okait. Az erdélyi mozgalommal azért kell foglalkoznom, mert ez tekinthető a magyarországi közvetlen előzményének, és mint ilyen, döntően befolyásolta a hazai törekvéseket. Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter szerepe óriási a mozgalom szempontjából. Ő az, aki a primáshoz írt levelével a második szakaszt elindította. Így egyházpolitikai nézeteinek megvizsgálása szintén nélkülözhetetlen.

Az katolikus egyház és állam viszonyának történeti áttekintése

A XI–XVI. századig tartó időszak a katolikus vallás elterjedésének, megerősödésének és az állammal való békés együttélésének kora. Ennek a „barátságnak” három periódusát különböztethetjük meg: 1241-ig támogatják egymást, de azért mindkét fél igyekszik függetlenségét megőrizni. 1241 és 1403 között szinte teljesen egybeforrnak. A katolikus főpapság lesz az állam, a világi hatalom első a világi dolgokban is vezérlő osztálya, az alsópapság pedig a törvények egyik végrehajtója. Ugyanakkor az állam is mindinkább nagyobb befolyást – legtöbbször döntő befolyást – gyakorol az egyházi ügyekre. 1403-tól kezdve az állam a főpapi javadalmakat és vele a papságot szinte egyedül a maga céljaira használja fel.⁵

A rendiség kialakulását követő időszakban a katolikus klérus és tagjai kiváltságos testületként illeszkedtek a rendi társadalomba. A katolikus főpapok külön rendet alkottak, jelen voltak az országgyűlés felsőtábláján, a káptalanok pedig követküldési joggal és egy szavazattal rendelkeztek az alsótáblán. A katolikus papokat személyükben nemesnek tekintették, részt is vehettek a megyegyűléseken.⁶

Az Udvari Kancellária és a Helytartótanács két intézménye volt a közege a XIX. századig a királyi patronátusnak. I. Ferdinánd (1526–1564) már mindjárt a mohácsi vész után megszervezte a kancelláriát. A Bécsben működő szerv élén a kancellár és két alkancellár állt. Az egyik alkancellárt mindig az egyházi rendből kellett kinevezni, és a tanácsosok között is voltak egyháziak. A Helytartótanács, amely a nádor elnöklete alatt állott, két alosztállyal bírt: egy, a prímási szék üresedése esetén egy idősebb megyéspüspök vezetése alatt álló, úgynevezett egyházi bizottsággal és egy tanügyi bizottsággal, amelyek a királyi patronátusból kifolyó ügyeket kezelték, javaslatokat és előterjesztéseket tettek.⁷

A reformáció után a katolikus államvallás előjogairól még rendelkeznek a törvények és a királyi dekrétumok, de ekkor már a protestánsok küzdelmeinek is sűrűsödnek a nyomai. Amilyen arányban enged az állam a protestánsok követeléseinek és helyezkedik előbb a viszonyosság, később a teljes vallásszabadság alapjára, azon arányban halványul el a jogcím is, hogy az állam befolyhasson a katolikus egyház ügyeibe. A jogok kötelességgel járnak, s a kötelességek megtagadása megszünteti a jogok élvezetét.⁸ A katolikusok vezetőinek aulikusága semmit sem tudott feltartóztatni a protestánsok egyre erősödő követeléseiből. Majd minden országgyűlésen vagy a belháborúkat követő békekötéseken újabb és újabb jogokat vívtak ki, a katolikus egyház pedig egyre szűkebb jogkörre szorult: jogainak egy részét a diadalmas protestantizmusnak volt kénytelen átengedni, más részét pedig a királyi patronátus jogcímén vonták el tőle.⁹

A XVII. század második felében új korszak jelentkezett, a felvilágosodás. Az egyházat tekintve az újabb kor legnagyobb és legveszedelmesebb vallási válságát váltotta ki. Racionalista gondolkodása semmiféle kinyilatkoztatást nem fogadott el, az emberi ész teljes függetlenségét hirdette, és a hitet tudatlanságnak minősítette. A kor uralkodó egyházpolitikai eszméje az állami abszolutizmusból fakadt. Az „államegyház” gondolata szerte Európában erősödött, de elsősorban a Habsburg koronatarományokban – így Magyarországon is – változtatta meg az egyház és az állam viszonyát.¹⁰ Ez a folyamat már Mária Terézia (1740–1780) uralkodása alatt megindult, és fia, II. József (1780–1790) királysága alatt kibontakozott. Az ő tízéves uralkodása alatt kb. hatezer egyházi rendelet született.

Az „előregedett” és kiváltságos egyháznak az államban új szerepkört kellett betöltenie. Bevezették a királyi tetszvény jogot (placetum regium), elszakították a szerzetesrendeket

Rómától, kiadták a protestánsokra vonatkozó türelmi rendeletét, a papnövendékeket pedig elparancsolta Rómától. József megszüntette a szemlélődő szerzetesrendeket, állami felügyelet alá helyezte a központi szemináriumokat, és felállította az első egyházi ügyeket felügyelő állami hivatalt (*commissio ecclesiastica*). Halálos ágyán azonban belátta hibáit és visszavonta – türelmi rendelete, jobbtörvénye és a papi javadalmozásra vonatkozó előírásainak kivételével – valamennyi rendelkezését. Uralkodásának következményeit azonban a magyar katolikus egyház csak a XX. század fordulóján tudta felszámolni.¹¹

Más volt a protestánsok két nagy felekezetének, a reformátusoknak és az evangélikusoknak a helyzete. A protestánsokkal kapcsolatban az 1790–1791-es országgyűlésen – II. Lipót (1790–92) uralkodása alatt – a magyarországi rendek elfogadtatták az 1791/XXVI. törvénycikket, amely kimondta az állammal szembeni önállóságukat. A rendek a protestánsokra vonatkozó törvényt a király fogalmazásában fogadták el: állami felügyelet alatt, de maguk választhattak egyházi és világi előjárókat; pénzalapjaikat, jövedelmeiket, iskoláikat maguk kezelték, igazgathatták.¹² Továbbá leszögezte, hogy vallását mindenki szabadon választhatja, templomokat a protestánsok mindenütt szabadon építhetnek, papot, tanítót is bárhol tarthatnak. Az egyetlen megszorítás, hogy a vármegye köteles megvizsgálni: van-e annyi hívő, hogy a terheket elbírák.¹³

I. Ferenc (1792–1835) uralkodása alatt az udvar egyházpolitikai törekvései II. Józseféhez képest mit sem változtak. Így a katolikus egyháznak továbbra is jelentős sérelmeket kellett elszenvednie. Az egyház legnagyobb sérelmét a püspökök kinevezése körül kialakult uralkodói szokás képezte. Ő ugyanis a monarchia püspökeit szerette a saját püspökeinek nevezni. Ennek szellemében ő töltötte be a főpapi székeket, mint bármely más állami tisztséget. Még ennél is nagyobb sebet ejtett azonban, hogy a főpapi székeket be sem töltötte. Ezekben az időkben állandóan volt öt-hat betöltetlen püspökség. Különösen fájdalmas csapás volt az egyházra, hogy a Batthyány József prímás halálát követő időszakban (1799–1847 között, tehát negyvennyolc év alatt) összesen huszonnyolc éven át nem volt az országnak primása. A be nem töltött püspökségek jövedelmei a kincstárba szálltak. Ily módon az állam 1803-ban hétszázezer forint többletjövedelemhez jutott.¹⁴

A felvilágosodást követően, a XIX. század elején újabb világnézet, a liberalizmus szerzett magának egyre több hívet. A liberalizmus a korábbi fejedelmi önkénnyel szemben az egyén mind szélesebb körű szabadságát hirdette. Az 1830-as évektől a szabadelvűség tanai katolikus körökbe is beszivárogtak. Követői megpróbálták a katolicizmust a forradalom vívmányaival összeegyeztetni, hajlandók voltak beleegyezni az egyház és állam viszonyának teljes szétválasztásába.

Mindezek mellett az egyházi liberálisok a liberalizmustól elidegenedett, művelt közönység, főképpen pedig az ifjúság egyházba való hazatalálását remélték.¹⁵ Az újabb alkotmányos küzdelemben felébredt a katolikus autonómia, melynek elindítói azok az egyháziak voltak, akik a liberalizmus eszméjének egyházra vonatkozó tanait magukévá téve már az utolsó rendi országgyűlés idején hangot adtak nézeteinek. És a liberalizmus az az eszme is, mely áthatja a kor egyik legkiválóbb egyházpolitikusának, báró Eötvös Józsefnek ide irányuló elveit.

Az egyház és állam viszonyának történeti áttekintéséből jól láthatjuk, hogy ez a kapcsolat korántsem volt felhőtlen. Ami azonban az autonómia-mozgalom felvetődéséből kiinduló küzdelmekben jellemzi a viszonyt – ahogy azt majd látni fogjuk –, túltesz minden idáig említett nehézségen.

A szervezés főbb akadályai

Bár a katolikus autonómia-mozgalom céljait mind az egyház, mind az állam, sőt a társadalom legnagyobb része is üdvözölte, azoknak megvalósítása számos akadályba ütközött. Az autonómiának egyfelől a katolikus egyház alkotmányához, másfelől az ország törvényéhez is alkalmazkodnia kellett. Az így felmerülő akadályokat két csoportra oszthatjuk: közjogi korlátok (a király főkegyúri joga, törvénymódosítási nehézségek, az állam főfelügyeleti joga) és egyházi korlátok (dogmatikus nehézségek, kánonjogi nehézségek).

A szervezés fő nehézségét a katolikus egyház hierarchikus szervezete és a király közjogi jellegű főkegyúri joga képezte. Ezeken minden olyan irányú törekvés hajótörést szenvedett, amely azoktól való függetlenítésre vágyódott.¹⁶

A magyar katolikus autonómia szakirodalmában kétféle felfogás van a magyar királyok joggyakorlatával a királyi főkegyúri joggal kapcsolatban. A jogászok egyik csoportja – köztük Melichár Kálmán is – a főkegyúri jogot a királyt a magyar alkotmány alapján megillető jognak tekinti, és ezért a kormány által e jog körül teljesített közreműködésben az államkormányt, az 1848/III. törvénycikk 6.§-a alapján megillető állami végrehajtó hatalom gyakorlását látja. Ebből kifolyóan ezen álláspont hívei azt tartják, hogy a főkegyúri jog körül való közreműködés jogát a törvényhozás hozzájárulása nélkül a király a kormányról az autonómia szervezetére át nem ruházhatja. Ez az úgynevezett alkotmányjogi álláspont.¹⁷ Ezzel szemben a jogászok másik csoportja – mint Aschenbrier Antal is – a főkegyúri jogban a magyar királyt, egyházi kiváltságból származó – egyházi természetű és személyes jellegű –, a király személyének fenntartott egyházkormányzati és nem államhatalmi jogot lát, amely csak másodlagosan kapott közjogi jelleget és került alkotmányos ellenőrzés alá.¹⁸ Ezen álláspont hívei a főkegyúri jog körüli kormány-közreműködést csakis külön királyi megbízás alapján végezhető ténykedésnek vélik. Ezt a közreműködést 1848 előtt a Helytartótanács végezte, 1848 óta pedig a felelős miniszter teljesíti. Ezzel kapcsolatban Aschenbrier hangot ad annak a kételyének, hogy ha ezen túl az országgyűlésnek felelős közeg gyakorolja a főkegyúri jogot – amely közeg ki van téve a pártok változásainak –, akkor hatalma gyakorlásából fakadóan, természetszerűleg nem annyira a katolikus egyház, mint inkább saját érdekeit fogja szem előtt tartani.¹⁹ E felfogás hívei végül a katolikus autonómia létesítésével kapcsolatban azt vallják, hogy a főkegyúri jog körül való közreműködéssel a főkegyúr az autonómia szervezetét megbízhatja.²⁰ Ez a személyes jogi álláspont lényege.

Ami az autonómia törvénymódosítási nehézségeit illeti, azt úgy kell megalkotni, hogy amiatt egyetlen törvényt se kelljen módosítani, vagy hatályon kívül helyezni.²¹ A mozgalomnak figyelembe kellett vennie az állam főfelügyeleti jogát. Ez a jog akkor lép életbe, ha a testületek önrendelkezési jogaikat a testületen kívül kívánják végrehajtani. Az államhatalom ekkor – még a határozatok foganatosítása előtt – bírálat tárgyává teszi, hogy azok ellenkeznek-e az állam céljaival, törvényeivel vagy sem. A további lépéseket a bírálat eredményétől teszik függővé: vagy megakadályozzák vagy segítik azok megvalósulását.²²

A mozgalom dogmatikus nehézségeit az adja, hogy az autonómia nem érintheti az egyház tanait, és nem avatkozhat bele az egyház azon belső dolgaiba, amelyek az emberi lélek folytonos nemesítésére törekszenek. Nem érintheti a katolikus egyháznak azt az alkotmányát, amelyben az egyházi hatalom (rendi és joghatósági egyaránt) az egyházi rendre van ruházva.²³

Komolyabb akadályokat jelent az autonómia számára az egyházi kánonjog. Ez ugyanis

az egyházi kormányhatalmat teljes egészében a püspökökre ruházza, amelyről azok le sem mondhatnak, illetve azt senkivel meg nem oszthatják. Ez pedig teljesen ellentétes az autonómia-mozgalom azon törekvéseivel, amelyek a világiaknak az egyházi ügyekbe való beleszólását célozzák. A katolikus egyház kánonjoga azonban azt nem tiltja, hogy az egyház világi vonatkozású ügyeiben – mint az alapok kezelésének ügye vagy a katolikus iskolák ügye – világiak is közreműködjenek.²⁴

Az autonómia egyik követelményét képezte, hogy a magyar király által a magyar koronára birtokjogán létesített egyházi javadalmak és alapítványok a kormány kezelése alól kivétesse és egyháziak kezelése alá adassanak.²⁵ A feudalizmusban az uralkodók jelentős birtokokat adományoztak az egyháznak, hogy azok jövedelmeiből tartsa fel különféle kulturális (iskolák, könyvtárak) és szociális (kórházak, aggházak, jótékonyági házak) intézményeit. Egészen a legutóbbi időig (XIX. század) nem is vonta kétségbe senki az egyházi javak egyházi természetét, az egyháznak azokra vonatkozó tulajdonjogát. Ekkor találkozhatunk az első olyan véleményekkel, melyek szerint az egyházi javak az állam tulajdonát képezik, mert azok az állam adományozásából kerültek egyházi tulajdonba, és így azokat vissza kell juttatni eredeti tulajdonosának, az államnak.²⁶ II. József állami kezelés alá vonta a csupán kontemplatív életmódot folytató szerzetesrendek vagyonát. Utasításai szerint Magyarországon is ezekből a birtokokból alakították ki az úgynevezett vallásalapot. Ezeknek a birtokoknak a jövedelmét vallási célokra – papnevelés, lelkeszségélyezés, templomfelszerelés – fordították.²⁷

A vallásalap sajátos jogi helyzetét az adja, hogy törzsvagyonát – a földbirtokokat és az ingó tőkét – kizárólag állami szervek kezelték, a törzsvagyon jövedelmét viszont szintén kizárólag csak katolikus vallási célokra fordították. Ezáltal kerülhetett egyfelől azoknak a küzdelmeknek a kereszttüzébe, melyeknek vezetői a hazai polgári átalakulás során köztulajdonba akarták juttatni és ily módon közcélokra szerették volna fordítani a – szerintük zömében magáncélokra szolgáló – vagyont. A vallásalap másik sajátossága, hogy annak a küzdelemnek is céljává vált, melyben a hazai katolikus vezetők, rendi eredetű kiváltságaik, polgári körülmények közé történő átmentéséért folytattak.²⁸

Az autonómia másik sarkalatos elemét a katolikus iskolák ügye képezi. A XVIII–XIX. században a világi művelődés mind nagyobb teret hódított el az egyházaktól, amelyek azonban továbbra is kulcsszerepet játszottak a kulturális életben. A társadalom fejlődése, a felvilágosodás, az újszerű feladatok az állami beavatkozás együttesen „világias” szellemnek nyitott utat a katolikus egyházban. A kortársak a protestánsoknál is a vallás szerepének csökkenését, a racionalista felvilágosult eszmék terjedését, a lelkészek növekvő oktatásszervező és népnevelői szerepét tapasztalhatták. Ezért a műveltebbek között is sokan az egyházban inkább művelődési intézményeinek működtetőjét, a nép morális és iskolai tanítóját látták.²⁹ A katolikus autonómia-mozgalmon belül az oktatás és nevelés ügye az, amely sem nem annyira az egyház belső ügye, hogy azt a világiakkal ne oszthatná meg, sem nem annyira monopolizált állami ügy, hogy abban az állam ne engedné meg az egyházi konkurenciát. Ugyanakkor minél magasabb fokú az iskola, annál inkább kell abban az állami érdeket képviselni. A tanügyi autonómián belül meg kell különböztetnünk népiskolákra, középiskolákra, főiskolákra, papneveldekre, egyetemekre vonatkozó törekvéseket.³⁰

Az 1868. évi XXVIII. törvénycikk 11. §-a rendelkezik a vallásfelekezetek autonómiájáról: „A hitfelekezetek mindazon községekben, hol híveik laknak, saját erejükből tarthatnak fenn, és állíthatnak föl nyilvános népoktatási tanintézeteket... azon intézményekben a taní-

tókat és tanárokat maguk választhatják, azok fizetését maguk határozzák meg, a tankönyveket maguk szabhatják meg, s a tanítási rendszer és módszer iránt is, tekintetbe véve a 45. § rendelkezéseit intézkedhetnek.”

Az államhatalom érvényesülését leginkább a nemzeti kultúrélet irányításával lehet biztosítani. Innen származik, hogy a népiskolák feletti teljes rendelkezést nem engedi át az állam az autonómiának.³¹ A középiskolákra nézve nincs ilyen törvényes alap, így az államnak nincs alapja, amire hivatkozhatna. Ezért más a középiskolák ügye, mint a népiskoláké. A középiskolák általános műveltséget nyújtó, a további tanulmányokra felkészítő intézmények, amelyet csak az egységes nemzeti irányt követő állami közigazgatás tud megvalósítani. Így a középiskolák feletti autonómia jogát a katolikus érdekeltség nem is törvényre, hanem arra a tényre alapozza, hogy sok középiskolát a katolikusok alapítottak és tartanak fel, amiért ugyanolyan jogigények illetik meg, mint amilyenekkel a többi felekezetek rendelkeznek.³²

Az autonómia hatáskörébe utalandó főiskolák nagy része jogakadémia, melyek kezdetől fogva nem egyházi, hanem állami érdekeket szolgáltak, s ezért ezekre az állami ingerencia sokkal nagyobb volt, mint az alsóbb és középiskoláknál volt. Királyi jogakadémia csak kettő működött, Pozsonyban és Nagyváradon. Ezek működési szabályzata jellegükből fakadóan királyi jóváhagyást igényelt. A katolikus jogakadémiákhoz tartoznak az érsekek és püspökök által fenntartott katolikus jogakadémiák, amelyekre a kormány jogköre szintén kiterjed, így az azok működésére vonatkozó szabályzatok is szintén királyi jóváhagyást igényeltek. Az önkormányzat a rendelkezésére álló vagyoni forrásokból ilyen főiskolák alapítását is tervezte.

A főiskolákhoz kell számítani a papnevelő intézeteket is, amelyek vezetése kizárólag a püspökök hatáskörébe tartozott. A katolikus egyház így az autonómiától a papneveldek működésének régóta várt fellendülését remélte.³³ Egyetemet Magyarországon a törvényhozás hozzájárulása nélkül egyetlen felekezet sem alapíthatott. Ennek egyik okát abban kereshetjük, hogy törvényileg nem volt tisztázva, hogy mit kell egyetem alatt érteni; hány karból álljon, az egyes karokon hány oktató legyen, milyen tárgyakat oktassanak stb. Ennek ellenére a katolikus autonómia-mozgalom egyenesen programjába vette az egyetemalapítást.³⁴

A katolikus autonómia-mozgalom első szakasza

Az 1847–48-as utolsó rendi országgyűlés gyökeresen megváltoztatta a katolikus egyház közjogi helyzetét. Az első változást az 1848. évi III. törvénycikk idézte elő a felelős minisztériális rendszer meghonosításával. E törvény ugyanis kimondja, hogy az addig dikasztériális úton intézett különféle polgári, egyházi és katonai ügyekben a király a végrehajtó hatalmat czentül kizárólag a magyar minisztérium által fogja gyakorolni. A főpapok kinevezésével kapcsolatban a törvény következő paragrafusa úgy intézkedik, hogy annak joga mindig az illetékes felelős miniszter ellenjegyzése mellett Ófelségét illeti. Ez ügyben pedig a király személye körüli miniszter volt az illetékes.³⁵

Az 1848. évi XX. törvénycikk 2. §-a megszüntette a katolikus vallás eddigi előjogait: „*E hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetre nézve különbség nélkül tökéletes egyenlőség és viszonyosság állapíttatik meg.*” Ebben a megváltozott viszonyban kereste a katolikus egyház az első jogcímet arra nézve, hogy az állammal szemben a katolikus autonómiát megalkossa.³⁶

A katolikus autonómia kiindulási alapja az a mind szélesebb körben terjedő magyarázat lett, hogy miután a katolikus vallás megszűnt államvallás lenni, megszűnt azon szorosabb kapocs is, amely a magyar állam és a katolikus egyház között eddig fennállott – az a kapocs, amely az állam részéről nagyobb oltalmat biztosított a katolikus egyháznak. Ha pedig megszűnt azon nagyobb oltalom, amelyet az állam a katolikus egyháznak nyújtott a többi felekezettel szemben, önként felmerült az a gondolat is, hogy a katolikus egyházat is fel kell szabadítani azon állami gyámkodás alól, amely az eddigi nagyobb oltalomnak volt a következménye. Így ezentúl a katolikus egyház is minden állami gyámkodástól mentesen, önállóan intézhesse saját ügyeit, mert csak így érhető el, amit az 1848. évi XX. törvénycikk nyújtani akar: az összes bevett felekezetnek – tehát a katolikus egyháznak is – szabadságot és önállóságot.³⁷

Már az 1848-ban kezdődő szervezkedésnél alapjáiban véve kétféle koncepció találkozott az önkormányzati mozgalomban. A püspöki kar az ún. külső autonómia – vagyis elsősorban a liberális államtól való függetlencdés – híve volt. Ennek érdekében elismerte ugyan, hogy az állami pártfogás elvesztésével az egyháznak „a hívek oltalmába kell húzódnia”, de ezt a status quo, tehát az adott vagyoni, politikai helyzet lehetőleg érintetlen megőrzésével képzelte el. A főképp katolikus világiak által képviselt, de az alsópapság jelentős rétegei körében is támogatott másik irányzat az autonómiát a régóta vitatott, sokaktól szorgalmazott egyházreform gondolatával kapcsolta össze. A világi hívek bevonása ez utóbbiaknál nem „szükséges rosszként”, a kényszerű védekezés leghátrányosabb változataként, hanem az ebben a vonatkozásban is érvényesítendő népszuverenitás elvén felépített, korszerűen reformált egyházigazgatás, az ún., „belső” autonómia legfontosabb mozzanataként szerepelt. E két alaptendencia mellett jelentkezett egy radikális csoport is, de követelésük zöme az adott helyzetben valóban eleve irreális volt, hiszen azt a kortársak zöme is jól tudta, hogy a püspöki kar nemcsak hogy a cölibátus és a szekularizáció, vagy a dogmatikai kérdések vitatását ellenezte, de például a direkt egyházkormányzati kérdésekben is csupán minimális engedelményekre volt hajlandó.³⁸

Korán átlátta a magyar püspöki kar, hogy a megváltozott jogi helyzet új reformokat kíván. Azért már az 1848. évi pozsonyi országgyűlés alkalmával beható tanácskozás tárgyává tette, mily módon léptesse életbe az önkormányzatot, amelyre a XX. törvénycikk folytán feltétlen szüksége van. A püspöki kar március 20-i tanácskozásainak eredménye volt az a memorandum, amely a katolikus autonómia történetében az első pozitív adat arra, hogy a katolikus autonómia szervezésében a püspöki kar lépett a kezdeményezés terére.

A püspöki kar azonnal fölismerte, hogy az új viszonyok között a miniszteri ellenjegyzés a legsérlemesebb az egyházra, midőn úgy a felekezetekre, mint a katolikus egyházra nézve teljes jogegyenlőség állapítottatott meg.³⁹ Azért még az 1848/III. törvénycikk szentesítése előtti felirata is főleg ez ellen – akkor még csak törvénytervezet – irányult, s világosan kifejezve kéri a Fölséget:

„Hogy a katolikus egyház fölött eddig gyakorolt apostoli királyi jogát, mint személyes és átruházhatatlan sajátját magának továbbra is fenntartván, az 1790. XXIII. törvénycikk értelmében gyakorolja azt egy évégre az ország prímása vagy más Ófelsége által kinevezendő püspök elülése alatt, papi és világi tagokból alakítandó katolikus egyházi bizottmány által, melynek hivatása legyen: az egyház javait, alapítványait Ófelsége nevében kezelni, a katolikus iskolák kormányát vezetni, azok igazgatására felügyelni, a katolikus egyház jogait s egyéb érdekeit minden külső beavatkozástól megvédeni.

*Ha pedig Ófelsége az egyház fölötti legfőbb pártfogói jogát eddigi kiterjedésében, az események hatalmának engedve, fönn nem tarthatná, az 1790. XXVI. törvénycikk 10. és 12. §§-ának értelmében s erejénél fogva, méltóztassék a katolikus egyháznak önkormányzási jogát, melyhez a változott jogviszonyok következtében elutasíthatatlan igénye van, hogy tudniillik mint a protestánsok és g. n. egyesültek az egyház, iskolák, ezeknek javai, alapítványai, elrendezése és kormányzása körül önállóan intézkedhessék, elismerni, biztosítani, s e végre a katolikus bizottmány fölállításába beleegyezvén, legfensőbb betekintési jogának épségben tartása mellett, a katolikus egyházat is azon szabadságban részesíteni, melyet a magyar korona és alkotmány ernyőzete alatt a kisebb számú protestánsok s n. e. görögök háborítatlanul élveznek.*⁴⁰

Csak a második kérés vonatkozik az autonómiára, abban az esetben, ha a király az események hatalmának engedve a főkegyúri jog gyakorlását magának fent nem tartja. Itt már kifejezetten – igaz, hogy feltételesen kért – önkormányzati jogról van szó, s az itt körvonalazott bizottság már nem végrehajtó szerv, hanem önállóan intézkedő intézmény a király felügyelete alatt. Az így feltételesen kért autonómia hatásköre elsősorban és kifejezetten csak a vagyoni és iskolai ügyekre terjeszkedett volna ki.⁴¹

A feliratot küldörség vitte Bécsbe, abban a reményben, hogy annak meglesz a fogadtatja a szentesítésre felterjesztett törvényjavaslat leiratában. Ez március 29-én érkezett le, és a király azon szándékát fejezte ki, hogy a főkegyúri jogot saját személyének tartja fenn, és azt a bécsi udvari kancellária által gyakorolja majd. A kancellária illetékességének fenntartásába azonban a rendek semmiféleképpen sem egyeztek bele, s így a leiratot sem fogadták el. Az elfogadásra került leirat azután már csak a főpapi kinevezést tartja fenn a királynak, a feliratban említett egyéb külvizonyokra (vagyoni és iskolaügy) azonban nem terjedt ki.⁴²

Sokkal érzékenyebben érintette az egyházat a vallásegyenlőségről szóló, már említett XX. törvénycikk 2. §-ának törvényjavaslata. Van olyan felfogás, amely a javaslat benyújtása mögött katolikusellenes törekvést lát. Mindazonáltal a törvény megszavazását nem lehet egyedül egyházellenes indítékokkal magyarázni, bár az alsóház erős egyházellenes hangulata kétségtelenül közrejátszott abban, hogy a katolicizmus uralkodó állását megszüntető törvényt a legsimábban megszavazták.⁴³

A katolikus autonómia szervezeti alapjait azok a Horváth Mihály vallás- és közoktatásügyi minisztertől származó elképzelések képezik, amelyek az egyenes választáson alapuló, egyharmadában egyháziakból, kétharmadában világiakból álló alkotmányos gyűlésekről és azoknak választott tanácsairól szólnak.⁴⁴

Horváth Mihály a „szabad államban szabad egyház” elvének híve volt, így minden egyház, de elsősorban a katolikus egyházigazgatásába demokrata elveket akart belevinni. Jogbitorlásnak tartotta volna, hogy az állam akarjon irányt szabni az egyházaknak. A szétválasztás érdekében tett első lépései, a katolikus autonómia-mozgalom újabb kísérletei.⁴⁵

Ő úgy is úgy vélte, hogy az egyház mert államvallás volt, nemcsak súlyos gyámság alá volt vetve, hanem az államnak valósággal hivatalos szolgájává, annak kényuralkodó támaszává vált. Az egyház érdekeit többnyire mellékes, gyakran önző és alacsony érdekeknek áldozták fel. A püspökök erős politikai függésbe kerültek Béccsel szemben. A püspöki székek betöltésénél politikai szempontok voltak az irányadóak, s akiket így választottak ki, azok kevés kivétellel az egyházi közérdeket alávetették a politikai érvényesülés egyéni érdekeinek. Ha tehát a katolikus egyház belső bajait orvosolni szeretnék, akkor annak fő forrását kell megszüntetni, azaz azokat a szálakat, melyek Bécshez fűzték. Ez függetlenségi elképzeléseinek kiindulópontja.⁴⁶ Ugyanakkor reformokat sürgettek Horváth Mihály demokratikus

törekvései is. Fel akarta szabadítani az alsópapságot a főpapság önkényeskedése alól, és csökkenteni kívánta a két fél között fennálló éles különbséget: míg a főpapság egy része fejedelmi javakkal és jövedelmekkel rendelkezett, addig az alsópapság sok helyütt a legszükségesebbekben is hiányt és nyomort szenvedett.⁴⁷

Horváth magáról azt vallja, hogy tárcája átvétele után minden idejét és erejét arra fordítja majd, hogy a szükséges reformokat megvalósítsa. Kifejti az egyházi közgyűlés felállításiáról szóló elképzeléseit: évente szándékozik összehívni, az 1/3-ában egyháziakból és 2/3-ában világiakból álló közgyűlést, melynek elsődleges feladata a kívánt reformok kidolgozása lett volna.

Az első ilyen közgyűlést 1849. június 15-én ki (1849. augusztus 20-ra) a következő szavakkal hívta össze: *„A katolikus egyház ily lealacsonyító helyzetben tovább nem maradhat. Kell, hogy a katolikus egyház is visszanyerje autonómiáját s önkormányzati jogát, miszerint a gyámság alól felszabadulván, érdekei s a kor és körülmények igényei szerint fejlődhessenek. Az ország kormánya illetlenül fönn akarja, s fogja tartani minden, tehát a katolikus vallásnak is az utolsó pozsonyi országgyűlésen biztosított szabadságát; föladatának csak azt tekinti, hogy a magyar katolikus egyháznak a szabadság alapján történendő újjászülését, s mind az álladalom iránti viszonyainak, mind a belkormány szabályozására módot és alkalmat nyújtson, s gondoskodjék hogy az egyháznak az álladalom irányában szabályozandó viszonyai törvény által is biztosítottassanak. Ez okból tudtára adatik előlegesen a katolikus egyház minden tagjának, hogy ezen egyház ügyeinek elintézésére folyó év augusztus 20-án Pesten oly közgyűlés fog tartatni, melynek tagjai az összes magyar katolikus egyházat képviseljék.”*⁴⁸ A két héttel később bekövetkezett események azonban bizonytalan időre meghiúsították a közgyűlést.

Az 1848/49-es események leszorították a katolikus autonómia ügyét a napirendről, és siker nélkül hagyták az autonómia megalkotása érdekében tett első lépéseket.⁴⁹

A szabadságharc bukását követően a magyar katolikus egyház kétséges jövő elé nézett. Az osztrákok bosszúja egyaránt sújtotta a püspököket és az alsópapságot. Hám Jánost lemondatták hercegprímási méltóságáról. Az egri érseket, a nagyváradi és beszercebányai püspököket fogságra ítélték. Sokkal súlyosabban csattant az ostar az alsó papságon. Öt lelkeszt kivégeztetett az osztrák vérbíróság. Ezen kívül tizenhatot halálra ítélték és csak később kegyelmeztek meg nekik. Többen a börtönben haltak meg, és kb. háromezrre lehet tenni a szabadságharc után bebörtönzött vagy meghurcolt papok számát. Azokat a klerikusokat, akikről megtudták, hogy honvédként harcoltak, besorozták az osztrák hadseregbe.⁵⁰ Az ötvenes évekbeli részleges amnesztiák, a kiszabott büntetések mérséklése némi enyhülést hozott, de az utolsó egyházi elítéltek is csak az 1857. évi amnesztiával szabadultak. A katolikus egyház és az állam viszonya annak ellenére feszült volt, hogy Scitovszky János személyében az uralkodó iránt lojális, a kormányzat számára megbízható főpap állt a magyarországi katolikusok élére. Az egyháziak soraiban végzett tisztogatás nem zárta ki azt, hogy Ferenc József a dinasztia és a birodalom hagyományos legitimációs támaszaként kezelt katolikus egyház számára kivételesen nagy függetlenséget és hatalmat biztosítson. Az uralkodó már az 1850. április 18-án kelt pátenzában szakított a katolikus egyházzal szoros állami felügyelet alá vonó jozefinista egyházpolitikával. Az 1855. augusztus 18-án a római Szent-székkal megkötött konkordátumban Ferenc József lemondott a magyar királyok „tetszvény-jogáról” (placetum regium), vagyis arról, hogy pápai rendelkezéseket csak uralkodói jóváhagyással lehet kihirdetni.⁵¹

Mindezeket figyelembe véve az 1850-től 1866-ig tartó időszakban az autonómia kiví-

vására gondolni sem lehetett. Az abszolutizmus idejében ugyan két ízben is síkra szállt a magyarországi püspöki kar ezen üdvös és korszerű eszmének legalább részben való megvalósítása érdekében, de mindkét esetben eredménytelenül. Nevezetesen az 1865. évben arra kérte a püspöki kar Ófelségét, hogy adja át a katolikus alapok kezelését egy bizottságnak. Az erre vonatkozó kérelmet a hercegprímás Scitovszky foglalta emlékiratba, s a kívánt bizottság megalakítását akként képzelte, hogy az nemcsak egyháziakból, hanem olyan valóban katolikus világiakból álljon, akiket a király – mint a magyarországi katolikus egyház főkegyura és fővédnöke – a püspökök felterjesztésére nevez ki.⁵² A felséghez benyújtott folyamodásukra nem érkezvén válasz, 1866-ban a prímási szék árvasága alatt a püspöki kar újból tárgyalás alá vette a magyar katolikus egyház új jogi helyzetének tisztázását és az autonómia létesítésének módzatait. Az e célból tartott tanácskozásukból a püspökök újabb fölratot intéztek Ófelségéhez, melyet Bartakovics Béla egri érsek nyújtott át, de ezen kérelemnek sem volt eredménye.⁵³

Az abszolutizmus kora mindazonáltal nem tette tűrhetetlenné a katolikus egyház helyzetét. Általánossá vált az a nézet, hogy a vallás és egyház iránt való közönyösség megszüntetésére az egyik legnagyobb horderejű és eredményű eszköz lenne az, ha a világiaknak az egyház külügyibe befolyás engedtetnék s így az egyház közös érdekeinek védelmébe ők is bevonatnak. A világiak nem is késtek segítő jobbot nyújtani; érdekeltységük az egyház ügyei iránt mindinkább határozottabb jelleget öltött. A borsod megyei katolikusok 1861-ben tanácskozást tartottak, s feliratilag kérték az egri érseket, hogy a katolikusoknak az 1848-as törvények által fenyegetett szabadságát törvényhozói tiszténél fogva védje. E felirat a katolikusok közönyösségét annak tulajdonítja, hogy a világiak az egyház ügyeiből ki vannak tiltva.⁵⁴ Ez az elgondolás a továbbiakban még többször visszatér.

JEGYZETEK

- ¹ MELICHÁR KÁLMÁN: *A katolikus autonómia Magyarországon*. Budapest, 1907. 1.
- ² SZEMNECZ EMIL: *Katolikus autonómia*. Budapest 1897. 7.
- ³ TÖRÖK JENŐ: *A katolikus autonómia-mozgalom 1848–1871*. Budapest, 1941. 11.
- ⁴ Török Jenő 11.
- ⁵ KARÁCSONYI JÁNOS: *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban*. Nagyvárad, 1915. 15.
- ⁶ GERGELY ANDRÁS: *19. századi magyar történelem 1790–1918*. Budapest, 1998. 166.
- ⁷ Szemnecz 11.
- ⁸ Uo. 10.
- ⁹ Uo. 12.
- ¹⁰ ADRIÁNYI GÁBOR: *Az egyháztörténet kézikönyve*. München, 1975. 215–217.
- ¹¹ Adriányi 218.
- ¹² Gergely. 166.
- ¹³ HERMANN EGYED: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München, 1973. 376.
- ¹⁴ Hermann 378–379.
- ¹⁵ Adriányi 235.
- ¹⁶ Melichár 1.
- ¹⁷ HANUY FERENC: *A katolikus autonómia szervezésének főbb nehézségei*. Budapest, 1918. 41.
- ¹⁸ ASCHENBRIER ANTAL: *A katolikus egyház autonómiájáról Magyarországon*. Budapest, 1938. 21.
- ¹⁹ Uo. 47.

- ²⁰ Hanuy 42.
- ²¹ Melichár 197.
- ²² Melichár 199.
- ²³ Uo. 182.
- ²⁴ Uo. 184.
- ²⁵ FORSTER GYULA: A katolikusok autonómiájáról. *Budapesti Szemle* 1897. 91. köt. 168.
- ²⁶ SIPOS ISTVÁN: *Katolikus autonómia*. Pécs, 1875. 13.
- ²⁷ CSORBA LÁSZLÓ: *A vallásalap „jogi természete”*. Budapest, 1999. 7.
- ²⁸ Uo. 8.
- ²⁹ Gergely 165.
- ³⁰ Melichár 415.
- ³¹ Uo. 417.
- ³² Melichár 420.
- ³³ Uo. 429.
- ³⁴ Uo. 429.
- ³⁵ Török Jenő 18.
- ³⁶ Melichár 98.
- ³⁷ Melichár 99.
- ³⁸ Csorba 103.
- ³⁹ TÖRÖK KÁROLY: A katolikus autonómia. *Katolikus Szemle*, 1893. 353.
- ⁴⁰ Aschenbrier 32.
- ⁴¹ Török Jenő 20.
- ⁴² Uo. 20.
- ⁴³ Uo. 21.
- ⁴⁴ Szemneecz 174.
- ⁴⁵ MÁRKI SÁNDOR: *Horváth Mihály (1809–1878)*. Budapest, 1917. 114.
- ⁴⁶ Török Jenő 45.
- ⁴⁷ Uo. 45.
- ⁴⁸ ZELLER ÁRPÁD: *A magyar egyházpolitika*. Budapest, 1894. I. kötet 169.
- ⁴⁹ Melichár 105.
- ⁵⁰ SZÁNTÓ KONRÁD: *Egyháztörténelem*. Budapest, 1992. 61
- ⁵¹ ESTÓK JÁNOS: *Magyarország története 1849–1914*. Budapest, 1999. 40.
- ⁵² Melichár 107.
- ⁵³ Török: 365.
- ⁵⁴ Uo. 364.